

Jungner anser, att **d**-runan snarast daterar inskriften till början av 1100-talet (a.a. s. 303). Denna tidiga datering kan vara riktig med hänsyn till inskriftens många ålderdomliga drag. Dess karaktär av ramsa med en sådans benägenhet för retarderade språkformer och uttryck manar dock till försiktighet. Den unika (och missformade) **d**-runan kan heller inte kronologiskt fixeras. Det råder emellertid ingen tvekan om att inskriften har tillkommit på 1100-talet. Men tidsramen bör försiktigtvis vidgas till att omfatta hela 1100-talet. Av allt att döma härrör Högstena kyrka från samma århundrade.

217. Rådene sn, kyrkan

Litteratur: L 1903, T under nr 71. Ulf Christofersson 1687 i KB F 1 7 a, bl. 23; J. Marchander, Uppteckning ²/_s 1687 (originalet förlorat, avskr. i S. Wilskmans samling *De singulis in dioecesi Scarensi parochiis I*, sp. 501, Skara Stifts- och landsbibl., d:o av P. Tham 1793 i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil nr 1560, ATA, d:o på en lös lapp i Sundholmska samlingen vol. Timmele, Skara Stifts- och landsbibl., d:o i Th. Ljunggren, Beskrifning öfver Sjogerstads Församling 1814, KB M 98, s. 23, d:o i J. P. Carlmark, Om Fornlemningar och andra Märkvärdigheter inom hvarje Pastorat af Skara Stift, s. 21, Skara Stifts- och landsbibl.); J. Peringskiöld, Monumenta 9, p. 61 (avskr. i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, nr 1903, ATA); J. Broberg, Anmärkningar öfver Sjogerstads Församling vpretade år 1752 (i Wilskman a.a. III, avskr. 1793 av P. Tham i Fullständig Bautil, nr 1560, ATA, d:o i Sundholmska saml. vol. Sjogerstad, samt hänvisning i J. P. Carlmark a.a.); S. Wilskman, Anteckning i ovan a.a. I, sp. 533; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 163f.; G. Brusewitz, Westergötland 1861, s. 66f. (ATA); P. A. Sæve, Berättelse 1863, s. 168 (ATA); A. Grape, Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen I (1911), s. 86 not 2; E. Fischer, Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden (1920), s. 91 f.; G. Linde, Kyrkobyggarna i Rådene (i: Falbygden 13, 1958, s. 40f.); E. Svärdström, Birgitta i Rådene (i: Fornvännen 1963, s. 246f.).

Avbildning: J. Hartling, teckning (i Peringskiölds Monumenta, p. 61).

»J Rådene Kyrka ofvan ingången till Choret, stod på en hvalfboge af träd, ännu qvar 1687 en Runskrift, som afteknades af framledne Pastor i Stenstorp J. Marchander», skriver prosten Th. Ljunggren 1814 i sin *Beskrifning öfver Sjogerstads Församling*.

Rådene är sedan gammalt annexförsamling till Sjogerstad men hade intill år 1865 egen kyrka, som härstammade från tidig medeltid och nu är riven. På sydväggen i Sjogerstads nuvarande kyrka — uppförd 1866 gemensam för de båda församlingarna — vittnar ännu i dag en reliefhuggen sten, vilken suttit över ingången till Rådene kyrka, om annexkyrkans höga ålder. Stenreliefen anses vara karakteristisk för det utgående 1100-talets eller möjligen det begynnande 1200-talets bildhuggarkonst.

Den träbåge med runinskrift, som Ljunggren beskriver, var synbarligen försvunnen 1814, och materialets bräcklighet utesluter praktiskt taget varje möjlighet till återfynd. I tidigare källor finnas emellertid åtskilliga uppteckningar av inskriften, av vilka ett fåtal kunna anses vara autentiska, medan de flesta endast utgöra avskrifter och bearbetningar.

Äldst tycks Jacob Hartlings teckning 1671 i Peringskiölds *Monumenta* vara, fig. 335. Den bär den korta överskriften »Vhti rådhenne Kiörka». Några år senare, 1687, upptecknades inskriften på Johan Hadorphs uppdrag av Ulf Christofersson, fig. 336. Hans uppteckning är bevarad i koncept och är rubricerad: »På ett smalt brede i rådene kyrka fram ved Choret står dhetta skrefvit». Från samma år, 1687 den 3 augusti, härstammar den uppteckning, som pastor Jon Marchander i Stenstorp skulle ha gjort, vilken nu emellertid tycks vara försvunnen men återopas av Th. Ljunggren och före honom av lektor Sven Wilskman i Skara. Den sistnämnde skriver (*De singulis in dioecesi Scarensi parochiis I*, sp. 501): »J Rådenes Kyrka finnes en sådan Runeskrift, aftagen a. 1687 d. 3. aug. af H. Jon Marchander P. i Stenstorp». Det är av flera skäl tydligt, att Wilskman själv inte har sett inskriften. På tal om Stenstorps kyrka, några sidor längre fram i samma handskrift (sp. 533), nämnes inskriften med ett notabene »denna Inscription el. incision lærer ei finnas här utan i Rådene». Uppgiften, som Wilskman syftar på, meddelar han sig ha fått av »Rhyz» [Paul Rhyzelius, 1696–1752, rektor i Skara], som funnit runskriften »po en stång i Choret» men förväxlat kyrkorna.

Ibland har man tagit för givet, att inskriften har tillhört en runsten. På baksidan av en lös lapp, inlagd

Fig. 335. Vg 217. Rådene sn, kyrkan. Efter J. Hartlings teckning 1671 i Peringskiölds Monumenta.

i volymen Timmele i Sundholmska samlingen, finns en osignerad uppteckning (otvivelaktigt Wilskmans), som bär påskriften »Thenne sten finnes i Rådenes Kyrka uti choret, aftagen af Pastore ibm J. Marchandro a^o 1687 d. 3 Aug.». Även P. A. Säve (1863) utgår ifrån att inskriften har varit ristad i sten: »Runsten, Lilj. 1903 fanns ej.» G. Brusewitz sökte den (1861) förgäves »på kyrkan», alltså måste den vara »utplånad eller öfverkalad». Dessa uppfattningar om inskriftens underlag bero på missförstånd. Det råder tekniskt sett en viss oklarhet om inskriftens karaktär. Har den varit inskuren i träet eller har den varit målad? Det förra är mest sannolikt med hänsyn till att den ännu på 1600-talet icke i någon större utsträckning föredro skador.

Att träbågen med inskriften fanns kvar ännu vid mitten av 1700-talet, kan man sluta av kyrkoherde Johan Brobergs *Anmärkningar öfver Siogerstadz Församling 1752*, där en uppteckning av inskriften har följande överskrift: »J Rådenes Kyrkia, ofwan ingången til Choret, på en gammal träboge, fins följande Runske bokstäfwer, el. namn, förmodel. deras, som låtit göra thet ther uppå stående Christi crucifix», fig. 337. Det är tydligt, att bågen vid denna tidpunkt fungerade som trabes.

Någon gång mellan 1752 och 1814 har träbågen emellertid försvunnit. Förlusten av detta Rådene kyrkas äldsta skriftliga dokument omnämnes icke, såvitt jag kunnat se, i kyrkböckerna från denna tid. Av skäl, som jag i uppsatsen *Birgitta i Rådene* (1964) anför, är det troligt, att bågen avlägsnats i samband med en omfattande kyrkoreparation 1757.

Vi äga bara en enda bild av föremålet, Jacob Hartlings 1671 (i Peringskiölds *Monumenta*), och denna förefaller att vara rätt schematisk (fig. 335). Runorna äro nämligen tecknade mellan två ramlinjer, vilkas svängning antyder en svag bågform. Några andra detaljer, t. ex. bågens avslutning, innehåller icke teckningen.

Vad uppteckningarna av själva den förlorade inskriften beträffar, finns det tre autentiska i behåll,

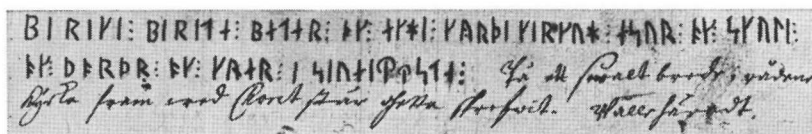

Fig. 336. Vg 217. Rådene sn, kyrkan. Efter Ulf Christoferssons uppteckning 1687.

Jacob Hartlings 1671 (fig. 335) och Ulf Christoferssons 1687 (fig. 336) samt Johan Brobergs 1752 (fig. 337), den sistnämnda mycket diletterantiskt gjord. Den uppteckning 1687 däremot, som går under namn av Marchanders, med datum 3 aug., är frestande att sätta i samband med Christoferssons besök i Rådene samma år (se nedan), även om uppteckningarna icke överensstämmer i alla detaljer. Marchanders finns ju också bara känd i avskrifter, som lätt kunna brista i överensstämmelse med originalet.

Jacob Hartling var konterfejare hos Antikvitetskollegiet 1670–72 och åtföljde som ritare Johan Hadorph på dennes antikvariska resa i Västergötland 1671, 20 juni–8 juli, under vilken tid han avtecknade ett fyrtio-tal kyrkor och kyrkoinventarier, företrädesvis vapen. Bland dessa teckningar finnas bilder av såväl Sjögerstads kyrka som Rådene samt som ovan nämnts träbågen med runinskrift i Rådene. Uppteckningen kan därför — ehuru renritning — anses vara i sina huvuddrag auktoriserad av Hadorph. Detsamma gäller Christoferssons uppteckning 1687, som också har tillkommit under Hadorphs överinseende. Christoferssons arbete i Västergötland omfattade tiden 7 juli–12 september 1687 och utfördes i närvaro av Johan Hadorphs son Daniel. Av vissa tecken att döma har även fadern deltagit i resan (se H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* 2, 1933, s. 241f.).

En jämförelse mellan de två 1600-talsuppteckningarna sinsemellan och med Johan Brobergs från 1752 ger ett visst företräde åt Christoferssons. Till skillnad från Hartlings är Christoferssons dessutom ett fältprotokoll.

Måttsuppgifter saknas. Jfr dock s. 410.

Inskrift (enligt Christofersson 1687, fig. 336):

biriki : birita : batar : ok : akhi : kyrpi kirkuh : asur : ok : skuli : ok : porpr : ok : kunar : i

siua - - - sta :

60 65

»Bärke (oss) Brigida. Peter och Åke gjorde kyrkan. Assur och Skule och Tord och Gunnar i Sjögerstad (deltogo i arbetet).»

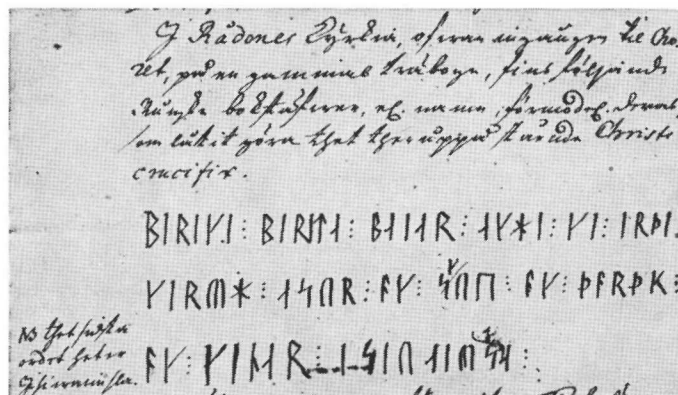

Fig. 337. Vg 217. Rådene sn, kyrkan. Efter J. Brobergs uppteckning 1752.

De båda andra autentiska läsningarna följa här:

Hartling 1671 (fig. 335): **biriki : birita : batar : ok : akhi : kyrpi kirkuh : asur : ok : skuli : ok : þorþr : ok : knar : i siuat-sta** : — Broberg 1752 (fig. 337): **biriki : birita : ba-ar : akhi : k- : -rpi kir - - h : asur : ok : sku - - : ok : þorþ- : ok : k-nar : i siua - - sta** :

Till läsningarna: Enligt Christofersson och Broberg bestå samtliga sk av tre punkter. Hartling markerar två punkter efter 6 i och 19 k. Sk saknas helt efter 28 i och 59 i. Runföljden 1–13 överensstämmer i samtliga uppteckningar. R. 14 har hos Christofersson och Hartling dubbelsidig bst, hos Broberg ensidig. Över huvud taget tycks det råda en viss tvekan i uppfattningen av **a**-runorna. Christofersson uttrycker dåligt skillnaden mellan **a**-runor av de båda typerna; bistaven korsar i regel huvudstaven med längre eller kortare högerled. Det förefaller som om dessa runformer på originalet ha varit tämligen odifferentierade. R. 16 och 20 t. ex. ha hos Hartling dubbelsidig och r. 63 ensidig bst, medan förhållandet hos Christofersson är omvänt. För tolkningen är det dock av mindre vikt, om ristaren har gjort formell skillnad på runtecknen för **a**- och **æ**-ljuden eller icke. Alla **t**-bistavar äro hos Christofersson ensidiga; med ett par undantag även hos de andra upptecknarna; endast 11 **t** har hos Broberg dubbelsidig bst, medan 15 **t** hos honom saknar bst; dubbelsidig bst har också 68 **t** hos Hartling. Även **o**-bistavarna äro i samtliga fall ensidiga, t. h. om hst. 18–19 **ok** saknas hos Broberg. 25 **y** tycks ha varit stungen med två punkter; Broberg har här tre punkter som sk mellan två huvudstavar utan bistavar. I övrigt ha inga runor tecknats stungna. 32 **k** har missuppfattats av Broberg. R. 34 är i alla uppteckningarna en tydlig **h**-runa; så har den också uppfattats av Wilskman, Sundholm, Ljunggren; däremot som en binderuna **na** av Liljegren och G. Linde. R. 44–45 samt 52 ha missuppfattats av Broberg. R. 56 är hos Christofersson en binderuna **un**, medan Hartling redovisar en enkel **n**-runa; här ger Brobergs markering av en slät hst framför **n**-runan stöd åt Christoferssons läsning **un**. Inskriftens avslutning tycks ha varit svårast att komma till rätta med. 59–62 **isiu** äro gemensamma för alla tre läsningarna, liksom de tre sista runorna **sta**. R. 63 har enligt Hartling och Broberg ensidig bst, enligt Christofersson dubbelsidig. Efter r. 63 ser Hartling en **t**-runa samt nedre delen ($\frac{2}{3}$) av en hst, Christofersson däremot tre huvudstavar, av vilka de två sista äro skadade i topparna, den allra sista till huvudstavens halva längd; r. 64 kan i denna skada ha haft bst t. h. om huvudstavens topp, r. 65 på någondera eller båda sidorna om toppen, r. 66 slutligen var som helst utom vid basen. Broberg har efter r. 63 en enkel hst samt ett egendomligt tecken med två förenade huvudstavar, till formen påminnande om och av tecknaren läst som en latinsk bokstav **m**. Broberg förtydligar sin läsning med marginalanteckningen »NB thet sidsta ordet heter Jaiwaimsla». Den näst sista runan har han korrigerat in. Den har bst t. v. om hst, således **t**, ej **l**. Inskriftens tre sista runor ha alltså uppfattats på enahanda sätt av alla tre tecknarna. — Den läsning, som går under benämningen Marchanders, lyder: **biriki : birita : batar : ok : akhi : kyrpi : kirkuh : asur : ok : skuli : þorþr : ok : kynar : i : siulista** : Den bör av redan berörda skäl lämnas utanför diskussionen.

Den äldsta tolkningen av inskriften ger oss lektor S. Wilskman (1716–97) i samband med redovisningen av den marchanderska läsningen (a. a. I, sp. 501): Birigi, Birita, Batar, ok Akhi gördi kirkuh. Asur. ok Skuli. Dordr ok Gunar i Siulista.» Längre fram i handskriften (sp. 533) lämnar han samma text men med tillägget beträffande ortnamnet »NB Siogerstad». Prosten O. Sundholm (1752–1819) upprepar i stort sett denna tolkning: »Birger, Brita, Batar och Håka gorde kyrkan. Asur ok Skuli Dordr och Gunar i Sjogerstad.» Thure Ljunggren (1814) har däremot både i läsningen och översättningen **skulista** »Skulista», men hans läsning grundar sig ju inte heller på självsyn, utan är en bearbetning av Marchanders. J. G. Liljegren (L 1903) åberopar bilden hos Peringskiöld, som han dechiffrerar på följande sätt: »Biriki : Birita : Pætær : ok Aki : kürpi kirkuna : Asur : ok : Skuli : ok : þorþr : ok : Kunnar : i Siuatista : —». Tankstrecket markerar, att Liljegren anser inskriften vara stympad. I sin *Runlära* översätter han: »Birger, Brita, Peter och Åke gjorde kyrkan etc.» Inskriftens svår bemästrade avslutning gör att han avstår från en översättning av sista meningen. G. Brusewitz ger uttryck åt sin uppfattning av inskriftens innehåll i följande mening (a. a. 1861): »Rådene kyrka, liten och urgammal, är byggd af enskildta personer, nemligen Birger, Birgitta, Petter och Åke; dessa inom

socknen boende, samt i tillgränsande Sjögersta socken bofaste Asser, Skule, Thord och Gunnar.» Den nyaste tolkningen av inskriften ger G. Linde i uppsatsen *Kyrkobyggarna i Rådene* (1958). Hans uppfattning av inskriftens början skiljer sig icke nämnvärt från föregångarnas, men den avslutning, som han — bl. a. »av rytmiska skäl» — anser bäst svara mot runskriften är en helt annan: *Birigi, Birita, Peter och Åke | gjorde kyrkona. | Assur och Skule och Torder och Gunnar. | Jesus hvatasta*. Sista versraden uttyder han: »åt Jesus, den mest verksamme (vid kyrkobygget)». Detta tolkningsförslag har sin yttersta grund i hans utredning om källhandskrifterna, som brister i väsentliga avseenden. Se E. Svärdström a. a., s. 254f.

Inskriften består av tre satser. Alla subjektorden i dessa utgöras av personnamn, icke mindre än sju stycken. Av dessa ha de flesta hävd redan i det forntida, inhemska namnskicket. *Assurr, Porðr* och *Gunnarr* höra ju till de allra vanligaste namnen i runinskrifter, och de ha sedan fortlevt hela medeltiden igenom. — På *Aki* finns ett tiotal runbelägg. Även det namnet är vanligt i medeltida källor. Skrivningen **akhi** kan bero på osäker ljudanalys eller inverkan från den latinska formen av namnet, som oftast skrives *Acho*. — På *Skuli* finns bara ett runbelägg (U 614). Namnet, som har stor frekvens på västnordiskt område, är tämligen sparsamt belagt i svenska medeltida källor och tycks ha varit mycket sällsynt också i Danmark. Det är emellertid känt som förled i ortnamn, bl. a. det närbelägna *Skultorp* (i N. Kyrketorps sn, Gudhems hd). — *Pætar, Pæter* hör till de kristna namnelementen med ett tiotal belägg i medeltida runinskrifter, bland dem Vg 93 Rådene kyrkogård samt Vg 86 från Edåsa kyrka. Peter på de båda västgötska gravstenarna har för övrigt av E. Fischer (*Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden*, 1920, s. 91f.) identifierats med kyrkoinskriftens. — **birita** är en reducerad form av namnet på Irlands skyddshelgon *Brigida* (latiniserad form av fornirl. *Brigit*), som vi bättre känna i de senare svenska formerna *Birgitta, Brita*. Namnet förekommer icke runristat annorstädes i Västergötland men torde fördenskull icke ha saknats i landskapets namnförråd under äldre medeltid, att döma av den starka ställning som den irländska *Brigida* (f. 453, † 523) intog i Skara stifts kyrkliga festcykel. I de båda förlorade gotländska runkalendrarna av år 1328 och 1572 har namnet funnits (**brigida** resp. **brigde**). Kulten av det svenska helgonet *Birgitta* medförde under senmedeltiden självfallet en blomstring för namnet i hela Norden. Vad själva namnformen beträffar, förekommer metates redan i de äldsta daterade, inhemska beläggen på namnet från 1293: *birgitte* (gen.) SD 2, s. 151, Uppland, *byrghitte* (gen.) SD 2, s. 152 or., möjligen från Värmland eller Västergötland. Men vid sidan härav fortlever under medeltiden givetvis — ehuru alltmera sparsamt — den ursprungliga parallellformen *Brigida*. Helt naturligt har helgonet av Vadstena bidragit till att *Birgitta* förhållandevis snabbt blev den förhärskande formen, på samma sätt som det äldre, främmande helgonet i kulten snart kom att förblandas med och undanträngas av det svenska. Bortfallet av det frikativa *-g-* kommer till synes först i ett belägg från 1346, en sigillinskrift *BIRITTE* (gen.) I FVGILSTV(M), H. Hildebrand, *Svenska sigill* 3: 722.

Den första och den andra satsen innehålla predikat och äro alltså fullständiga. **biriki** är pres. konj. 3 sg. av fsv. *biarga* 'bärga, frälsa, hjälpa'. Runan 4 i kan betraktas som inskottsvokal föranledd av ristarens trevande ljudanalys, en tämligen vanlig företeelse i konsonantförbindelser med *r* (åtskilliga exempel äro anförda i *Södermanlands runinskrifter* (1936), s. LXXIII). I den böneformel, som så ofta avslutar minnesstenarnas runinskrifter, användes med några få undantag verbet *hialpa* (*Guð hialpi and hans*). I följande sex inskrifter förekommer dock *biarga* i samma formel: Vg 127 **biargi**, Sö 66 **biarhi**, Sö 195 **bergi**, U 440 (lagd gravsten) **berhi**, U 786 **birki**, Ög 99 **biarki**. I samtliga fall har verbet utsatt objekt (*and, sial*). Rak ordföljd är regel i böneformler men omvänd förekommer ibland (exempel i E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3, 1956, § 145). Ristarens val av verb kan vara dikterat av allitterationseffekten. Men det är också möjligt, att konstellationen redan förut fanns. Enligt Gösta Mattsson, *Konjunktiven i fornsvenskan* (1933), s. 48f., ligger det närmast till hands, att de nämnda böneformlerna, som blevo så vanliga i den första kristna tidens runinskrifter, skulle ha förmedlats till vårt land genom missionärerna från England. Denna hypotes stöder han med uttryck, vari det fornengelska verbet *beorgan* ingår.

Dubbelpunkteringen av **u**-runan i den andra satsens predikatsverb är intressant. Sådan punktering förekommer egentligen endast i runor med två bistavar (ß, ψ). En med två punkter stungen **u**-runa finns

emellertid i DR 184 i en mästarsignatur på en kistformad gravsten från tiden 1200–1250 **mæstær : bo : gyorþæ mk.** Denna **u**-runa, som transkriberats *y* anses där »brugt med værdien *ȳ* eller som palataliseringsbetegnelse» (*Danmarks Runeindskrifter*, sp. 981). Det blir då rimligt att fatta den dubbelstungna **u**-runan i Rådeneinskriften som tecken för en diftong *io* eller *iø*. Ännu ett exempel på ovanliga dubbelpunkterade runor är DR 169, en putsristning från ca 1200 i Tornby kyrka på Nordjylland, där en otolkad runföljd **þag** har både **þ** och **g** stungna med två punkter.

Entalsformen **kyrþi** hänför sig enligt min mening till de båda samordnade namnen *Pætar* och *Aki* och står sålunda felaktigt för pluralis. Exempel på felaktigt numerus finner man redan på runstenarna (t. ex. Vs 27 **þurbiorn ok : ikifastr : lit : resa** ...). Förmodligen är anledningen här den schablonmässiga karaktären hos uttrycket *gørði kirkiu*, som förekommer i kyrkobyggsignaturer och oftast åsyftar en enda professionell byggmästare. Som exempel på runristade kyrkobyggarinskrifter kunna följande nämnas från vårt eget land. På en valvbåge av sten i Hellvi kyrka på Gotland (L 1910): **lafrans botuþpar sun maistara kerþi kirkiu þisa : af uskilaim**; på den berömda runstenen vid N. Åsums kyrka i Skåne (DR 347) från slutet av 1100-talet: **+krist : mario : sun : hiapi : þem : ær : kirku : þes ... [g]erþo : absalon : ærki : biskup : ok : æsbiorn muli** ; på en fragmentarisk, vikingatida runsten i biskopsgården i Lund (DR 315; ursprunglig plats okänd): **tuki : let : kirkiu : kirua : auk :** Också norska kyrkobyggare ha krönt sina verk med runor. Den ståtliga Oddernesstenen på Vest-Agder (NIyR 209–210) förtäljer inemot mitten av 1000-talet om det kyrkobygge, som Olav den heliges gudson Ejvind gjorde på sin storgård: **ayintr × karþi × kirkiu × þisa × kosunr × olafs × hins × hala × a opali × sinu**. Till ett par andra sådana norska inskrifter återkommer jag nedan s. 409.

Runföljden 29–34 **kirkuh** har jag i likhet med de äldre uttolkarna uppfattat som oblik obestämd form av subst. *kirk(i)a* avslutad med en överloppsruna **h**, beroende på ristarens osäkra ljudanalys, icke som bestämd form uttryckt genom en binderuna **na** (Liljegren, Linde). I bruket av binderunor följa ristarna nämligen regeln att välja en form för binderunan, som ger entydig läsning och icke flertydig. Ristarna insågo också, att systemet med binderunor i varje särskilt fall krävde en form, som tillät en följdriktig avläsning (t. ex. r. 56 **þ un**). Under dessa förhållanden blir en binderuna för **na** ur alla synpunkter otänkbar; en sådan kunde lika väl läsas **h** eller **an**.

Den skadade runföljden 59–69 bereder vissa tolkningssvårigheter. Det ligger närmast till hands att fatta runan 59 som prep. *i* och återstoden som ett ortnamn, såsom de flesta av uppteckningarnas referenter ha gjort (Wilskman a. a. I: »Siulista», »Sjogerstad»; O. Sundholm: »Sjogerstad»; Liljegren: »Siuatista»; Brusewitz: »Sjögersta»). De medeltida beläggen på *Sjogerstad*, ursprungligen namnet på kyrkbyn, sedan även på socknen, äro följande (enligt *Ortnamnen i Skaraborgs län*, del IV: *Gudhems härad, Territoriella namn*, 1954, s. 65, 67f.): *ecclesiarum ... et Sigualzstadhum* 1288 SD 2: 68, *Sighvalstade* 1295 SD 2: 187, i *Sighualstadha* 1390 ²⁶/₁₁ (SRP 2529), *Sighvalstadha* 1399 Styffe 164, i *Siualstada* 1403 SD ns 1: 275 avskr., i *Siöastadum* 1405 SD ns 1: 449 avskr., i *Siwgelstade* by 1481? Styffe Bidr. 4: 79, *Siowaldstadh* sokn, *Siowalstade* sokn 1488–1490 C 24 (hskr. jordebok i RA), i *Siöwalstad*, *Syöostaa* 1488–1490 C 24, i *Siewadstade* 1496 ¹¹/₃ RAP, i *Siögelstadha* (2 ggr) slutet av 1400-t.? C 6, *Söwlstadha* sokn slutet av medeltiden C 39.

Namnet *Sjogerstad* innehåller alltså som första led genitivformen av mansnamnet *Sigvaldr*. Detta kommer också klart till synes i ortografin ännu i 1300-talsskrivningarna. Uppteckningarnas **siua --- sta**, **siuat-sta**, **siua - - sta** svara snarast mot ett *Sivaldsta*, där, om Christoferssons läsning är pålitlig, ristarens ljudanalys medfört en inskottsvokal mellan de båda sammansättningsleden (knappast ett särskilt gen.-s). Christoferssons uppteckning tillåter nämligen en suppling av de skadade runorna 64–66 med **liti**. Utelämnandet av frikativt *-g-* i *Sig-* är med hänsyn till samma förhållande i **birita** mindre besvärande än frånvaron av väntad böjningsändelse i ortnamnets senare led. Sådana reducerade former äro mycket sällsynta före 1500-talet, även om enstaka exempel kunna påvisas redan i 1200-talskällorna. Då alla tre uppteckningarna på denna punkt överensstämma, och det enligt mitt förmenande icke råder någon tvekan om att inskriften har tillkommit under äldre medeltid, torde anomalin snarast böra förklaras på annat sätt. Den kan helt enkelt vara en stympning av inskriften beroende på att bågens ända har skurits av eller dolts. Man vet nämligen

genom ett ögonvittne vid mitten av 1800-talet, att predikstolen hade sin plats »till höger, när man kom in, alltså i söder sida i hörnet mellan långhus och kor, som är vanligt i äldre kyrkor» (H. S[vensso]n, *Ur Rådene sockens minnen i: Billingsbygden* 1929, s. 7). Det bör ha varit samma predikstol, som uppfördes 1651 och omgjordes 1757 (GLA Sjögerstad K I: 1). Predikstolshörnets östvägg har varit inemot 2,5 alnar lång — beräknat efter de i 1829 års kyrkoinventarium uppgivna måtten på kyrkan — och utrymmet för predikstolen sålunda trångt. Det är därför mycket rimligt, att predikstolen har inkräktat på träbågens södra ända. En annan förklaring skulle vara felristning på grund av dålig planering, utrymmesbrist, influens från skriftlig förlaga med abbreviatur e. d. Det finns belägg för, att utrymmesbrist i runinskrifter har medfört starka reduceringar i för läsaren välkända ord (t. ex. NIyR 60). Ristaren kunde också här lugnt förlita sig på att ortnamnet även i sin förkortade form för Rådeneborna var uppenbart. Sannolikt är dock predikstolens placering orsak till, att inskriftens slut saknades redan 1671 och att ortnamnet nu förefaller ofullständigt. I samtliga uppteckningar avslutas visserligen texten med ett skiljetecken i form av tre punkter, men erfarenheten lär, att sådana detaljer som skiljetecken vid mindre reflekterad, mekanisk avläsning lätt uppstå ur svårtydda eller skadade partier. Det är dessutom tänkbart, men knappast troligt, att skiljetecknet har tillkommit vid predikstolens uppsättande 1651 som en hyfsning av inskriftens demolerade avslutning.

Huruvida bestämningen i *Sjögerstad* hänför sig enbart till Gunnar eller till alla de fyra sista namnen kan icke bestämt avgöras. I denna sats är nämligen predikatet, som skulle ha kunnat lösa problemet, utelämnat. Förmodligen har väl endast Gunnar haft hemortsrätt i grannsocknen, eftersom huvudparten av arbetsstyrkan rimligen bör ha varit Rådenebor.

Paralleller till det kortfattade uttrycket för medhjälparnas insats i kyrkobygget äro inskrifterna från de norska stavkyrkorna i Torpo och Ål i Hallingdal (NIyR 110, 121), vilka bevisligen äro samtida med de båda kyrkobyggena under senare hälften av 1100-talet.

De båda norska inskriptionerna ha varit anbragta på byggnadsdetaljer i trä, som nu förvaras i Universitetets Oldsaksamling i Oslo efter det att stavkyrkan i Torpo delvis och den i Ål helt rivits år 1880. Proveniensen för Torpoinskriften är i vårt sammanhang intressant. »Under de förändringar som har funnet sted ved korets utvidelse [under medeltiden] kom gamle bestanddeler i den oprinnelige korbue bort fra sin plass. En av disse bestanddeler har sannsynlig været den rikt dekorerte planke som må tenkes anbragt over korinngangen, og som bærer en lang runeinnskrift der forteller om kirkens byggmester og hans hjelpere.» Den ristade inskriften, som trots stympningen av plankan (den är nu inemot 3 m lång) anses bevarad i sin helhet, är fördelad på fyra partier av plankans framsida: A. **þorolfr : gærþi : kirku þesa : : askrimr : hakon : ælikr : pal**, B. **æinripi : siænti : þorolfr**, C. **þorer : ræist**, D. **olafr** »Torolv gjorde denna kyrka. Åsgrim, Håkon, Erling, Pål, Endride, Sjunde, Torolv (voro hans arbeidskamrater). Tore ristade (runorna). Olov.» Inskriften från grannsocknen Åls kyrka är ursprungligen målad på en bjälke »mellem to af de Inngangsdøren nærmeste Søiler.» Den 3,55 m långa inskriften lyder: **þorolfr : kærþi : kirkiu þesa : en : kæræ : stæin : uar filakr : ok þæir : kunar : uipar : æyntr : æirikr : kunar : nu hæfi ek ristit : alra alfr uar ok** »Torolv gjorde denna kyrka, och Gersten var (hans arbeids)kamrat, och Gunnar, Vidar, Öjvind, Erik, Gunnar. Nu har jag ristat allas (namn). Alv var också (arbetskamrat).» Samme man, Torolv, har alltså byggt de båda kyrkorna. Till honom ensam hänför sig uttrycket *gærði kirkiu*, men namnen på alla hans arbeidskamrater äro sedan uppräknade i inskrifterna.

Runtexten innehåller alltså tre avsnitt. Den inledes med en bön till den heliga Brigida om beskydd. Så följer ett meddelande om vilka två män, som ha ansvarat för kyrkobygget, och sist en uppräknning av de fyra medhjälparna.¹

¹ Dr. phil. Erik Moltke har efter att ha läst uppsatsen *Birgitta i Rådene* i brev till mig den 31/5 1964 uttalat en avvikande mening om inskriftens innehåll: »Det, der generer mig mest, er singularisformen *kyrþi*, og jeg føler mig ikke overbevist af Deres argument: at entalsform af verbet til flertalssubjekt er almindeligt på svenske runestene. Det er det jo også i oldislandsk prosa og poesi, men hvornår? Når verbet inleder sætningen og skriverens sind derfor ikke fast og helt har gjort op med sig

Avsnittet om S:ta Brigida är av stort intresse. Inskriftens förnämliga placering på träbågen över ingången till koret präglar henne klart som Rådene kyrkas patronatshelgon och ger oss därmed ännu ett bidrag till de i övrigt tämligen sparsamma upplysningarna om Brigidakulten i vårt land. Se vidare E. Svärdröm a. a., s. 257f. Hennes festdag, den 1 februari, finns också markerad på kalenderstickan från Lödöse, Vg 233.

Med utgångspunkt från ett av de få bevarade byggnadsfragmenten av Rådene kyrka, den redan o nämnda stenreliefen i Sjögerstads nuvarande kyrka, har Rådene kyrka allmänt daterats till 1100-talets slut. Av kyrkobyggnaden som helhet ha vi ingen beskrivning före 1829 års kyrkoinventarium, som dock med måttsuppgifter kompletterar Jacob Hartlings bild av kyrkan hos Peringskiöld (fig. 335): »Dess längd från Öster till Väster är: Choret 10 alnar, samt nedre kyrkan 13 1/2 aln, eller tillsammans 23 1/2 aln lång. Dess Bredd mot Norr och Söder är: Choret 6 alnar, samt nedre kyrkan 9 alnar. — Dess högd i Choret till invändiga taket: 9 alnar, samt högd nedre i kyrkan D^o öfverallt 10 alnar.» I H. Svensson a. a. har refererats vad ett par av socknens gamle 1929 hade att förtälja om kyrkan, som de i sin barndom med egna ögon sett, men om den försvunna korbågen med dess runinskrift nämnes intet, ej heller om det av J. Broberg omnämnda triumfkrucifixet. Däremot kan Rådene kyrkas ursprungliga karaktär av patronatskyrka otvivelaktigt läsas ut av Thure Ljunggrens tillägg till det eljest påfallande korta omnämnandet av kyrkobyggnaden (i *Beskrifning öfver Sjögerstads Församling 1814*, s. 13f.): »Om Kyrkans ålder, har den vidskeppeliga delen af allmogen den öfvertygelsen, att hon varit byggd redan före syndaflo den, hvadan förböner för sjuka här trodts finna säkrare bönhörelse, än i de yngre kyrkor. Små penninge gofvor i synnerhet från främmande och längre bort belägne Församlingar hafva gifvit Kyrkan en ostridig rang bland stiftets äldste Offerkyrkor. Dess anseende torde dock med tiden falla, då man för flere År sedan nekat göra förbön för de vidskeppelige.» I ett för tiden karakteristiskt, reformivrigt trosnit förklingar här den sista reminiscensen av en 600-årig helgontradition, som för längesedan förlorat sitt kristna innehåll.

Det råder alltså ingen tvekan om att den kyrka, som Jacob Hartling avbildar och kyrkoinventariet 1829 redovisar, är samma byggnad, som en gång uppförts av Peter och Åke och synbarligen hyst den heliga Brigidas relik.

Handskrifternas sparsamma uppgifter om träbågen själv och kyrkoarkivaliernas notiser om kyrkans inredning ge oss tyvärr icke möjlighet att mera exakt bestämma bågens utseende och ursprungliga placering, men det synes troligt, att den från början har utgjort en del av ett korskrank, förmodligen dess krön. Beteckningarna »stång» och »smalt brede» tala för att bågen skulle ha varit endast obetydligt svängd. Man vet genom kyrkoinventariet 1829, att koret invändigt var 6 alnar brett. Med en beräknad längd av sammanlagt ca 2 alnar för triumfbågens vederlagsmurar skulle triumfbågens vidd och träbågens längd ha varit ca 4 alnar eller 2,4 m och den sistnämndas bredd 12–13 cm, vilket mått då också gällt för runornas höjd. Dessa mått kunna anses rimliga för en bjälke, som en gång har tjänat som trabes i den lilla kyrkan.

Återstår frågan om inskriftens datering är förenlig med kyrkans. Gunnar Lindes åsikt, att den skulle ha tillkommit senare, kanske ett par århundraden, än kyrkobygget, kan jag icke biträda. Runtyperna äro med ett undantag, r. 25 med dubbelpunktering, den utgående vikingatidens. Skiljetecknen äro av en typ, som framför allt brukas under äldre medeltid men i enstaka fall redan på runstenar från 1000-talet. Stavningen och språkformerna falla i allmänhet väl in i 1100-talet, särskilt om man tager i betraktande, att Rådenerista-

selv, om der kommer et eller flere subjekter efter. Jeg vilde derfor foreslå at læse: Mätte Birita bjærge Peter og Åge. Gjorde kirken Asser etc. Tolket på denne måde får vi det vanlige skel mellem bygherrer och bygmestre, som vi kender fra et par danske kirkebyggersten: Æse bød, Vagn ristede (Kragelund) [DR 73], Jakob voldte, Skjalm gjorde (Søndbjerg) [DR 148].» Tolkingen är formellt möjlig. Verbformen **biriki** får därmed utsatt objekt, och singularisformen **kyrpi** framförställd subjektet blir måhända naturligare. Jämförelsen med förhållandena i fornisländsk prosa och poesi är emellertid icke adekvat. Rådene-inskriftens felaktiga singularisform är enligt min mening icke reflekterad utan schablonbetingad. Och böjningsformen **akhi** blir i Moltkes förslag mycket besvärande; man måste i så fall räkna med felristning, knappast felläsning av samtliga upptecknare, icke heller med en skada som avlägsnat en eventuell **a**-bistav, eftersom skadan i så fall borde ha framskymtat på åtminstone någon av teckningarna.

ren helt naturligt icke nämnvärt har tyngts av en skriftspråkstradition, som många gånger måste ge en skev bild av den levande språkutvecklingen. Att Brigidakyrkan i Rådene och dess runinskrift ha tillkommit samtidigt under 1100-talets slut eller senast vid 1200-talets början, torde vara ställt utom tvivel.

Rådene sn, kyrkan

I det mindre av de två bevarade fragmenten av portalomfattningen till Rådene rivna medeltidskyrka (*Jubileumsutställningen i Göteborg 1923, Äldre kyrklig konst*, nr 6–7, kalksten, höjd 70 resp. 119 cm) finns en sentida runinskrift **ernst**, förmodligen ristad av en son till patron Anders Larsson, som åren 1856–1895 ägde Rådene säteri, Ernst Ludvig Larsson (f. 1859). De båda portalfragmenten ha tills vidare fått sin plats i Sjögerstads kyrkas f. d. kyrkstall.

218. Segerstads sn, kyrkan

Litteratur: L 1986, (2004). Kyrkoinventarium 1794, 1805, 1808 (GLA sign. Segerstad N 1), 1829 (även i ATA), 1838, 1840 (N 1); N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822), s. 137; Osign. uppteckning i J. G. Liljegren, *Fullständig Bautil*, nr 1986 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 173; Sockenstämmoprotokoll 13/4 1846 (GLA sign. Segerstad K I: 4); H. Jungner, *Anteckningar* 14/7 1936 (ATA); M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 243f.

Enligt uppgifter i J. G. Liljegrens *Runurkunder* (1833) skulle i Segerstads kyrka i Gudhems härad finnas en klocka med runinskrift. Så är numera icke fallet. Klockan söktes år 1936 förgäves såväl av H. Jungner som av M. Åmark.

Liljegren upptager den i a. a. som nr 1986 [Klockor]: »Blott runraden i vänderunor» jämte hänvisning till »P. Thams Samlade Runstensritningar». Vidare är den nämnd av Liljegren i samma arbete [under nr 2004]: »I samma landskap [Västergötland] i Elgarås, Odensåker och Segerstad, äfvensom å Aggershus i Norrige, m. fl. finnes Runraden i vänderunor på klockor». I *Runlära* (1832), s. 173, uppger han också Segerstads kyrka som ägare till en klocka med vänderunor. Bland bevarade runstensritningar av Tham finns nu icke någon uppgift om en runklocka i Segerstad. Däremot finns en osignerad och odaterad uppteckning av inskriften inklistrad i *Fullständig Bautil* (fig. 339). Liljegrens uppgifter tyckas även grunda sig på en sammanställning av N. H. Sjöborg (*Samlingar för Nordens fornälskare* 1, 1822, s. 137): »I Christiania sade man mig, att i det därvarande Fäste, Aggershus, i slottstornet, vore en klocka med runor [NIyR 15], dem flere förgäfves sökt läsa. Jag besåg äfven där, på en sällsam, smal och aflång klocka, inskriften, och fann, att det ej var annat än runalfabetet bakfram, en gång fullständigt, men sedan stympadt och förvändt. Man ser att s är taget ur Helsingrunorna. En dylik inskrift hafva vi hos oss i Segerstad i Västergötland.»

Segerstads nuvarande kyrka nyuppfördes 1804, delvis med material från en samtidigt raserad, äldre kyrka på platsen. Den äldre kyrkan, som finns avbildad i J. Peringskiölds *Monumenta* 9 (fig. 338), härrörde från romansk tid. Den nya kyrkan har två klockor. Lillklockan är, enligt vad inskriptionen uppger, gjuten 1846. Storklockan är medeltida med ett på klockhalsen anbragt skriftband innehållande en kort inskrift med gotiska minuskler. Inskriften har lästs på olika sätt. Enligt en osignerad uppteckning i ATA står där *a. d. MCIC*. Samma uppfattning av inskriften som årtalet 1199 förekommer hos Sjöborg (a. a. 1, s. 34) under rubriken Munkstyla-Inskrifter. Mats Åmark har en annan läsning och tolkning (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 243): »*nicle.o* Om namnet, som väl bör tolkas *nichis*, avser gjutaren eller någon annan är ovisst. Ovisst är även, vad den efterföljande bokstaven *o* betyder. På skriftbandet är även 3 myntåvtryck, som dock äro alltför otydliga att kunna bestämmas.» Att Liljegrens uppgifter skulle kunna avse den sistnämnda klockan, vars inskrift har missförståtts, har man icke helt velat utesluta. En bidragande orsak här till är givetvis den gamla tolkningen av inskriften som årtalet 1199. Av Sjöborgs båda uppgifter att döma skulle emellertid storklockan med sin minuskelskrift skiljas från runklockan. Redan detta talar för att Segerstads storklocka